

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

De Voorzitter van de Tweede Kamer
der Staten-Generaal
Binnenhof 4
2513 AA DEN HAAG

**Directoraat-generaal Agro en
Natuur**

Directie Agro en Natuurkennis

Bezoekadres

Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres

Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Factuuradres

Postbus 16180
2500 BD Den Haag

Overheidsidentificatienr

00000001003214369000

T 070 379 8911 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/ez

Ons kenmerk

DGAN-ANK / 16173166

Bijlage(n)

2

Datum 21 november 2016
Betreft Voortgang Voedselagenda voor veilig, gezond en duurzaam voedsel

Geachte Voorzitter,

In één generatie groeit de wereldbevolking naar verwachting met ruim twee miljard mensen. Tegelijk neemt de welvaart wereldwijd toe, gaan mensen in toenemende mate in steden wonen en verstedelijkt het landschap. Er is daarom meer voedsel nodig en de vraag naar voedsel verandert. Vandaag de dag lijden twee miljard mensen aan chronische honger of gebrek aan goed voedsel. De groei van de wereldbevolking zal vooral plaatsvinden op plaatsen waar de voedselproductie nu al tekortschiet. Bovendien is de voedselproductie zoals die heden plaatsvindt niet duurzaam. Ze draagt bij aan klimaatverandering, maakt gebruik van eindige grondstoffen en leidt tot fors verlies aan biodiversiteit.

Eten levert ons plezier op omdat we van een lekkere maaltijd en van het met elkaar om de tafel zitten kunnen genieten. Het gaat erom de positieve waarden van voedsel op een goede manier aan de uitdagingen waar we voor staan te verbinden. In één generatie moeten we in staat zijn voldoende voedsel te produceren op een manier die in balans is met de draagkracht van onze aarde. Zonder een duurzame en stabiele voedselproductie geen blijvende beschikbaarheid van voedsel. Tegelijk zien we wereldwijd welvaartsziekten die samenhangen met een ongezond eetpatroon toenemen. Het eetpatroon dat in veel welvarende landen gebruikelijk is geworden, met relatief veel verzadigd vet, veel suiker en te veel zout, is zowel vanuit het oogpunt van de individuele gezondheid als de maatschappelijke kosten die ermee gemoeid zijn onwenselijk. Ook wat dat betreft is sprake van een maatschappelijke uitdaging: de gezondere en duurzame keuze maken is niet altijd eenvoudig.

In reactie op het WRR-advies *Naar een voedselbeleid* heeft het kabinet in oktober 2015 zijn *Voedselagenda voor veilig, gezond en duurzaam voedsel*¹ uitgebracht. In deze brief hebben wij beschreven hoe het kabinet meer integraal wil werken aan de belangrijke vraagstukken van het voedselbeleid. Voor dit voedselbeleid moet het hele voedselsysteem in beschouwing worden genomen: van kennisinstituten en leveranciers van grondstoffen tot en met de consumenten.

¹ Tweede Kamer 2015-2016, 31532, nr. 156

Vorig jaar zijn bedrijfsleven, consumenten en maatschappelijke organisaties uitgenodigd deze agenda mede verder vorm te geven, te ondersteunen en waar mogelijk te versnellen. Alleen door inzet van vele partijen in de samenleving kan een meer integraal voedselbeleid vorm krijgen. In het maatschappelijk debat dat hierover in de afgelopen periode is gevoerd, wordt bevestigd dat de betrokkenheid van veel partijen groot is, dat er veel verschillende initiatieven lopen en dat het voedselbeleid verweven is met veel thema's, zoals volksgezondheid, klimaat, energie, dierenwelzijn en circulaire economie. Onze landbouw, voedingsmiddelenindustrie en kennisinstellingen kunnen voorop lopen in de ontwikkeling van gezond en duurzaam voedsel.

Vanuit de maatschappelijke opgaven die voor voedsel spelen (die in het WRR-advies en de kabinetsreactie daarop (de Voedselagenda) zijn benoemd), zijn de belangrijke vraagstukken waar we voor staan en onze inzet op richten:

1. Hoe kan voedsel meer bijdragen aan de volksgezondheid?
2. Hoe kan Nederland zijn koploperspositie versterken teneinde de meest duurzame voedselproducent van de wereld te zijn?
3. Hoe borgen we dat het voedselsysteem voldoende veerkrachtig is om schokken op te vangen en bijdraagt aan voedselzekerheid?

In deze brief maken wij mede namens de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking en de staatssecretaris van Infrastructuur en Milieu de balans op van de inzet in het afgelopen jaar en informeren wij u over concrete activiteiten en de resultaten hiervan (zie bijlage 2). Mede op basis van deze resultaten schetsen wij de agenda die voor ons ligt. Bijlage 1 beschrijft welke inzet vanuit de begrotingen van de verschillende betrokken departementen wordt geleverd aan het uitvoeren van de Voedselagenda, inclusief een toelichting op de nieuwe paragraaf Voedselagenda van 20 miljoen euro, die voor 2017 en volgende jaren is aangekondigd op de EZ-begroting 2017.

Wat hebben we gedaan?

Hieronder is een kleine selectie van activiteiten opgenomen, voor een uitgebreid overzicht zie bijlage 2 bij deze brief.

De bescherming van de volksgezondheid heeft de hoogste prioriteit. Naast de voortzetting van onze inzet op voedselveiligheid, blijven we daarom inzetten op maatregelen om het aanbod van producten gezonder te maken en consumenten handelingsperspectief te bieden om de gezonde(re) keuze te kunnen maken. In het actieplan etikettering van levensmiddelen heeft de minister van VWS opnieuw benadrukt dat heldere regelgeving, correcte naleving en strenge handhaving hierop essentieel zijn. De consument wil immers weten wat hij koopt en wat hij eet. De informatie moet correct en niet misleidend zijn.

De minister van VWS heeft aangekondigd dat een voedings-app wordt ontwikkeld met informatie over de productsamenstelling en voedingswaarde. Met deze voedings-app kan de consument op eenvoudige wijze haar eigen (gezondere) voedingskeuzes maken (bijvoorbeeld op zout, vet, suiker of allergenen).

Momenteel wordt beoordeeld of een alternatief voor het Vinkje naast de ontwikkeling van de voedingsapp mogelijk en nuttig kan zijn.

Tijdens het Nederlandse EU-voorzitterschap heeft Nederland op het gebied van gezonde voeding prioriteit gegeven aan het verminderen van suiker, zout en (verzadigd) vet in voedsel en is in Europa een beweging tot stand gebracht.

Het Voedingscentrum is de autoriteit voor voorlichting over veilig, gezond en duurzaam voedsel voor de expert en de consument. Dit jaar heeft het Voedingscentrum een nieuwe Schijf van Vijf uitgebracht om de consument te helpen bij het kiezen voor gezondere maaltijden en hoe die te bereiden.

Met de aanpak 'Jong Leren Eten', in samenhang met het programma Gezonde School, geven de staatssecretarissen van EZ en VWS een extra impuls aan de bewustwording over voedsel door het proeven, beleven en ervaren ervan. Door voor scholen het landelijke én lokale aanbod aan mogelijke activiteiten overzichtelijk, laagdrempelig en meer toegankelijk aan te bieden, kan het aantal scholen en leerlingen dat structureel aandacht geeft aan voedsel aanzienlijk worden vergroot

In de recente 'exportbrief'² heeft de staatssecretaris van EZ nieuwe accenten voor het exportbeleid aangegeven: de export van agrarische producten zal sterker gericht worden op unieke, hoogwaardige en onderscheidende producten die duurzaam tot stand gebracht zijn.

In het verlengde van het convenant schone en zuinige agrosectoren werken het agrofood-bedrijfsleven en de boeren en tuinders aan het klimaatvriendelijker maken van de voedselketens. Er worden goede resultaten geboekt door de initiatieven die de ketens ondernemen. Met de glastuinbouwsector zijn afspraken gemaakt over de reductie van CO₂-uitstoot in 2020 en het integrale pakket maatregelen waarmee dit kan worden behaald.

Onder Nederlands EU-voorzitterschap is het implementatieplan 'Duurzame Gewasbescherming' unaniem in de Landbouw- en Visserijraad aangenomen. Het implementatieplan is bedoeld om de beschikbaarheid van laag-risicomiddelen te vergroten en geïntegreerde gewasbescherming te bevorderen in de lidstaten.

Op 14 september jl. heeft het kabinet het rijksbrede programma Circulaire Economie *Nederland circulair in 2050* gepresenteerd.³ In het genoemde rijksbrede programma staat welke initiatieven al zijn ingezet en voorgenomen op het gebied van verduurzaming van handelsketens, regionale teelt, eiwittransitie, het sluiten van (nutriënten)kringlopen en optimaal gebruik van reststromen (cascadering).

² TK 2016-2017, 33625, nr. 227

³Tweede Kamer, Vergaderjaar 2015-2016, Kamerstuk 32852 nr. 33

Internationale afspraken en ontwikkelingen

In het WRR-advies en de kabinetsreactie daarop is de urgentie op de thema's voedsel en gezondheid, ecologische houdbaarheid en robuustheid benadrukt. Deze urgentie is een jaar later onverminderd hoog. Zowel op mondiaal, Europees als nationaal niveau zijn afspraken gemaakt die richting geven aan de ambities op het brede voedsel terrein. Zo hebben eind 2015 193 landen in VN-verband overeenstemming bereikt over 17 duurzame ontwikkelingsdoelen (The Global Goals), die in 2030 moeten zijn bereikt.

De staatssecretaris van IenM heeft in april jongstleden namens de EU het Klimaatakkoord van Parijs (van december 2015) ondertekend. Om de uitstoot van broeikasgassen zo ver terug te dringen dat de opwarming van de aarde wordt beperkt tot ruim onder 2 graden Celsius (met 1,5 graden Celsius als streefwaarde), wordt ook van de voedselketen - van boer tot consument - een belangrijke inspanning verwacht. Op EU niveau worden afspraken gemaakt over de bijdrage die elke lidstaat gaat leveren aan de EU-inspanningen in het kader van het Klimaatakkoord. Voor Nederland is het voorstel dat de sectoren die niet onder emissiehandel vallen, waaronder sectoren als de landbouw, transport, de gebouwde omgeving en de lichte industrie, hun gezamenlijke uitstoot voor 2030 reduceren met 36%. Uw Kamer ontvangt binnenkort een analyse van PBL en ECN over de gevolgen van dit voorstel voor Nederland in termen van benodigde extra inspanningen en kosten.

De Europese Commissie heeft oktober jl. een eerste verkenning gepresenteerd van een Europees voedselbeleid, *Food 2030*. Op de Informele Landbouwrada van mei jl. is, onder leiding van de staatssecretaris van EZ in zijn rol van voorzitter van de raad, de discussie ingezet over de toekomst van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) vanaf 2021. Er is gesproken over de wenselijkheid van een verschuiving van een Europees landbouwbeleid naar een integraal Europees landbouw- en voedselbeleid.⁴

Het beleid voor de internationale inzet op de Global Goals is verwoord in de brief aan uw Kamer *Nederlandse inzet voor wereldwijde voedselzekerheid* van november 2014. Deze inzet is complementair aan het voedselbeleid, met focus op honger, ondervoeding en duurzame ontwikkeling van de lokale kleinschalige voedsellandbouw. Onlangs bent u geïnformeerd over de voortgang⁵. Het kabinet heeft daarbij aangegeven dat zij het Nederlandse bedrijfsleven wil faciliteren om een bijdrage te leveren aan het uitbannen van honger en ondervoeding in ontwikkelingslanden. We ondersteunen, ook vanuit de Topsectoren, Nederlandse bedrijven om veelbelovende nieuwe producten te introduceren, op te schalen en in de markt te zetten. Door bij voedselproductie in te zetten op duurzaamheid, gezondheid en transparantie (inclusief *true pricing*), maar ook door de export van kennis en technologie, kan Nederland een onderscheidende rol blijven spelen in de internationale markten.

⁴ TK 2015-2016, 21501-32, nr. 921

⁵ TK 2016-2017, 33625, nr. 233

Samen in Voedselbeleid

Wij hebben het afgelopen jaar de samenwerking en dialoog met maatschappelijke partijen versterkt. Het is goed om te zien dat veel partijen en sectoren al aan de transitie van het voedselsysteem werken. De een is daar al jaren mee bezig, de ander heeft recenter initiatieven ontplooid. Sommigen zijn gericht op meer transparantie in de keten en directere verbinding tussen producent en consument, andere op gezondere voeding of duurzamer voedsel. Voorbeelden van langer lopende initiatieven zijn het convenant Jongeren op Gezond Gewicht (JOGG), de Gezonde School, het Akkoord Verbetering Productsamenstelling, de Uitvoeringsagenda Duurzame Veehouderij en de Alliantie Verduurzaming Voedsel.

Op veel plaatsen in de samenleving doorbreken producenten en consumenten de in hun ogen te lange en complexe voedselketen en maken kortere, directere verbindingen tussen het boerenerf en de eigen keuken. Ook zijn er veel innovaties die in de voedselketen binnen en tussen bedrijven opbloeien, er zijn samenwerkingsinitiatieven tot stand gekomen of in de maak op het gebied van bijvoorbeeld natuurinclusieve landbouw, een Nationaal Actieplan Groente en Fruit, de Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (IMVO)-convenanten levensmiddelenindustrie, land- en tuinbouw en plantaardige eiwitten, de Green Protein Alliance, gericht op de stimulering van duurzame plantaardige eiwitten, en een City Deal Voedsel van gemeenten. De rol van lokale overheden is belangrijk: juist zij kunnen een sleutelrol vervullen bij het ontwikkelen en in praktijk brengen van integraal voedselbeleid.

Zo worden de uitdagingen op het gebied van klimaat, milieu, biodiversiteit, mensenrechten en dierenwelzijn omgezet in kansen voor de economische positie van de agrofoodsector en de economische basis onder de Nederlandse landbouw- en voedselsector verstevigd. Vanuit dit perspectief kunnen we naar de landbouw kijken als oplossing voor maatschappelijke opgaven en tegelijk iets doen aan de penibele financiële situatie waarin (een deel van) de agrarische sector verkeert.

Begin dit jaar is op initiatief van de staatssecretaris van EZ een essaybundel ('Aan tafel!') verschenen waarin een aantal deskundigen uit het voedselnet hun visie op de toekomst van de voedselvoorziening verwoorden. Ook daarna is – op schrift en in gesprekken – het levendig maatschappelijk debat over voedsel doorgegaan. Belangrijke inzichten die hieruit naar voren komen zijn het belang van versterking van samenwerking in de keten, het vergroten van het (laagdrempelig) aanbod van gezond en duurzaam geproduceerd eten, kinderen leren gezond te eten en ook volwassenen voor te lichten over wat de gezonde keuze is en het stimuleren van innovaties, juist ook in de fase dat nieuwe concepten of producten naar de markt moeten worden gebracht.

De rol van het kabinet

Het kabinet ondersteunt de positieve beweging die we in de samenleving zien door deze te stimuleren, te faciliteren en waar nodig actief te sturen. We geven daarbij tegelijkertijd ook duidelijk richting aan de ontwikkelingen door het schetsen van het perspectief ('Nederland koploper in gezonde en duurzame

voeding'), het voeren van regie (het bijeen brengen van partijen) en het financieren van innovaties.

Hierbij trekken wij als ministeries van Economische Zaken, Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Buitenlandse Zaken en Infrastructuur en Milieu samen op. Elk vanuit zijn eigen verantwoordelijkheid en in intensieve samenwerking onderling en met andere partijen uit de samenleving. Voorbeelden van thema's waarop in het afgelopen jaar de samenwerking tussen de ministeries is gegroeid zijn voedseleducatie, transparantie in de keten, de transitie naar een circulaire (voedsel)economie, wereldwijde voedselzekerheid, en het stimuleren van de consumptie van groenten en fruit. En het is belangrijk dat de overheid ook zelf in praktijk brengt wat zij in beleid uitdraagt. De komende tijd herijken we daarom het eigen inkoopbeleid voor de bedrijfsrestaurants en catering.

Ambities voor de toekomst

Nederland is internationaal een koploper op het gebied van efficiënte voedselproductie. Nederland produceert veel meer dan wat nodig is voor de eigen bevolking en heeft zodoende een sterke exportpositie opgebouwd. Onze ambitie is om die positie te versterken in de richting die internationaal nodig is. Wij willen dat Nederland voorop loopt in de voedseltransitie. Voorop in hoogwaardige efficiënte voedselproductie, voorop in de duurzaamheid van de landbouw, voorop in gezond voedsel dat geproduceerd wordt met zo min mogelijk gezondheidsrisico's. En we willen een van de belangrijkste exporteurs worden van de kennis en technologie die daarvoor nodig is.

Zo willen we over vijf tot tien jaar de onbetwiste koploper zijn in het gebruik van duurzaam opgewekte energie en de zo laag mogelijke uitstoot van broeikasgassen bij de productie van voedsel. We willen relatief het laagste gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. We willen de meeste producten op de markt hebben gebracht die voldoen aan gezondheidseisen, zoals weinig zout, vet en suiker, maar ook door een forse toename van gebruik van groenten en plantaardige eiwitten in voedselproducten. Dit stelt mensen beter in staat de gezonde keuze te maken. Bovendien streven we naar het laagste antibioticagebruik in de veehouderij.

Wij vinden het belangrijk om verder te bouwen aan de *Voedselagenda voor veilig, gezond en duurzaam voedsel*. Om de ambities te realiseren, geven wij de komende jaren substantiële impulsen aan de uitvoering van de voedselagenda:

- meer groenten op het menu, minder zout, minder verzadigd vet en minder calorieën door versterkte inzet door levensmiddelenindustrie, retail, horeca en catering voor een gezonder aanbod;
- samen met bedrijfsleven en kennisinstituten de kansen en mogelijkheden van nieuwe eiwitbronnen stimuleren en de innovatiekracht op het terrein van duurzame eiwitproducten uit zeewier, peulen, bonen en paddenstoelen versterken (via kennis- en innovatiebeleid en ondersteuning van Green Protein Alliance);
- het verder stimuleren van innovaties om het voedingsmiddelenaanbod substantieel gezonder en duurzaam geproduceerd te krijgen. In de

komende tijd zal er specifiek aandacht moeten zijn voor het ondersteunen van starters en voorlopers;

- goede en eenvoudige informatie aan consumenten, onder andere met innovatieve instrumenten als de voedingsapp, duidelijke en overzichtelijke etikettering om de transparantie in de keten te vergroten. Weten wat je eet: is het gezond en waar komt het vandaan?;
- het versterken van de consumptie van groente en fruit door onder andere het Actieplan Groente en Fruit en door de programma's Jong Leren Eten en Gezonde School;
- een grotere rol van voeding in de zorg;
- een landbouw en levensmiddelensector die, hier en in het buitenland, is gebaseerd op duurzame grondstoffen en een gezonde bodem, rekening houdt met biodiversiteit, en die klimaatbestendig is (onder andere door het stimuleren van duurzame keteninitiatieven, zoals Internationale Duurzame Handel (IDH) en Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (IMVO convenanten);
- groene gewasbescherming: we werken toe naar gewasproductie vrij van risicovolle gewasbeschermingsmiddelen en duurzame bescherming van populaties bestuivers (bijvoorbeeld door het opstellen van een bestuivingsstrategie);
- minder antibioticagebruik in de veehouderij (door de One Health-aanpak);
- meer dierenwelzijn en duurzaamheid in de veehouderij (zie de kabinetsbrief over het SER-advies Nijpels);
- een betekenisvolle bijdrage aan het uitbannen van honger en ondervoeding in ontwikkelingslanden (onder andere door de inzet van kennis en innovatie).

Dit zijn zaken die een meerjarige inzet vergen, en die we niet alleen kunnen. Om internationaal koploper te kunnen zijn, is een sterke thuismarkt een voorwaarde. We zullen daarvoor samen moeten optrekken met boeren en de voedselindustrie, met retail en horeca, met de kennisinstellingen, het onderwijs en NGO's. We willen met alle genoemde partijen afspraken maken over deze agenda en in het bijzonder over de rol die ieder daarin kan en wil spelen. Daarom houden we op 26 januari aanstaande de Nationale Voedseltop.

Tot slot

Op de verschillende deelterreinen van het voedselbeleid lopen veel goede initiatieven. Op de onderdelen waar samenwerking en samenhang nodig is, wordt dit door de departementen en betrokken partijen opgezocht. De overkoepelende opgave is de economische drijfveren te verbinden met de grote maatschappelijke uitdagingen. Dat vraagt nieuwe manieren van organiseren. Dat vraagt ook nieuwe business- en financieringsmodellen. Van belang daarbij is ook belangrijke transitieopgaven van deze tijd in samenhang te bezien: klimaat en energie, circulaire economie, voedsel. Op de onderdelen waar de noodzaak of meerwaarde van samenwerking en samenhang evident is, wordt dit door de departementen en betrokken partijen opgezocht.

**Directoraat-generaal Agro en
Natuur**
Directie Agro en Natuurkennis

Ons kenmerk
DGAN-ANK / 16173166

De inzet van alle betrokken partijen bepaalt de snelheid waarmee de noodzakelijke transitie verder vorm kan krijgen.

(w.g.)
Martijn van Dam
Staatssecretaris van Economische Zaken

(w.g.)
Mevrouw E.I. Schippers
Minister van Volksgezondheid, Welzijn
en Sport,

Bijlage 1

Financiële inzet vanuit het rijk op de prioriteiten Voedselagenda

Volksgezondheid, Welzijn en Sport

In het beleidsartikel Volksgezondheid van de VWS-begroting is preventie opgenomen, gericht op de bescherming van de volksgezondheid (voedselveiligheid) en het bevorderen van gezonder leven door gezonde keuzes makkelijker te maken en te zorgen voor betrouwbare informatie over een gezonde leefstijl (waaronder voedselkeuze).

Relevante onderdelen van deze begroting:

- Voor voedselveiligheid wordt jaarlijks ruim 40 miljoen euro besteed aan de handhaving door de NVWA. Daarnaast worden instanties gefinancierd die risicobeoordelingen uitvoeren op het terrein van voedselveiligheid (College voor toelating gewasbeschermingsmiddelen, Agentschap CbG voor Novel Foods, Bureau Risicobeoordeling van de NVWA).
- Voeding is een belangrijk onderdeel van de leefstijlinterventies. Binnen het leefstijlbeleid (onder andere het programma Alles is Gezondheid) waar vele miljoenen wordt ingezet op de gezonde leefstijl, gezonde voeding is onderdeel van dit beleid.
- De aanpak van overgewicht bij kinderen wordt ingezet op een gezonde leefstijl bij de jeugd door onder andere de stichting Jongeren op Gezond Gewicht (JOGG), Gezonde School, Gezonde Kinderopvang en jaarlijks circa 12 miljoen euro.
- Voorlichting en informatievoorziening over gezonde en veilige voeding door het Voedingscentrum, jaarlijks bijna 8 miljoen euro. Onderdelen van deze financiering: campagne Schijf van Vijf, voedselveiligheids campagne 'Ziekmakers zie je niet', ontwikkeling van de voedingsapp, levensmiddelendatabank, Gezonde Schoolkantine en Gezonde Sportkantine.
- Verder wordt jaarlijks een aantal miljoenen besteed aan onderzoek door het RIVM, waaronder monitoring van de voedselconsumptie en de voortgang van productverbetering, opdrachten op het terrein van voeding door de Gezondheidsraad, en kennisopgaven op het terrein van voeding en gezondheid door ZonMw.

Buitenlandse Zaken

Voedselrelevante bedragen voor 2017:

Artikel 1: Duurzame handel en investeringen: totaal 497 miljoen euro, waarvan 284 miljoen euro via het bedrijfslevenkanaal, waarvan een groot deel ten goede komt aan de agrofood sector.

Artikel 2: Duurzame ontwikkeling, voedselzekerheid en water; 2.1 Toename van voedselzekerheid: 348 miljoen euro.

Investeringen in uitbannen van ondervoeding, inclusieve en duurzame ontwikkeling van de landbouw en ecologisch duurzame voedselsystemen. Via publiek private partnerschappen (bijvoorbeeld FDOV), multilaterale organisaties (bijvoorbeeld IFAD), internationale organisaties (zoals IFDC), kennisinstellingen (bijvoorbeeld WUR, NICHE) en via bilaterale programma's in 14 partnerlanden.

Artikel 2.2: Verbeterd waterbeheer, drinkwater en sanitatie; integraal waterbeheer: 97 miljoen euro.

Met name beheer van delta's en stroomgebieden inclusief voedsellandbouw, bijvoorbeeld rijstteelt in de Nigerdelta.

Infrastructuur en Milieu

IenM levert haar bijdrage aan de voedselagenda in de vorm van milieurandvoorwaarden voedselproductie, circulaire economie en duurzaam gebruik van natuurlijk kapitaal door de landbouw. In deze bijdrage zijn in het bijzonder sterk wisselende uitgaven voor uitvoering, onderhoud en verbetering van de milieu- en gezondheidsnormering van de voedselproductie in Nederland, bijvoorbeeld voor de intensieve veehouderij, vervat.

Economische Zaken

Artikel 6 op de EZ-begroting betreft Concurrerende, duurzame, veilige agro-, visserij- en voedselketens. In algemene zin is dit artikel gericht op:

- het versterken van de positie van de Nederlandse agro-, visserij- en voedselketens,
- het stimuleren van groene economische groei via energie- en klimaatbeleid voor de landbouw,
- het bevorderen van transparantie en ketenverantwoordelijkheid in de Nederlandse agro- visserij- en voedselketens,
- het stimuleren van een adequate en duurzame voedselvoorziening/voedselzekerheid en
- het stimuleren van verduurzaming van de productie en de consumptie van dierlijke en plantaardige producten.

Ook levert EZ bijdragen aan ZBO's, kennisinstellingen en agentschappen, zoals de NVWA. In totaal gaat het om ca. 540 miljoen euro waarvan een belangrijk deel gerelateerd is aan het voedselbeleid in brede zin.

In het innovatiecontract, afgesloten tussen overheden, maatschappelijke instellingen, de Topsectoren en de kennisinstellingen zijn de publieke en private middelen vastgelegd die de Topsectoren in 2016 en 2017 gaan inzetten om de doelen uit hun agenda 's te realiseren. In het Innovatiecontract is afgesproken dat per jaar A&F gemiddeld 56 miljoen euro aan publieke middelen kan inzetten en T&U 29 miljoen euro; deze middelen maken deel uit van artikel 6. De sectoren zelf hebben aangegeven daarvoor A&F 90 miljoen euro aan private middelen en voor T&U 27 miljoen euro aan toe te voegen. De thema 's op de A&F- en TU-innovatieagenda's vertonen een grote overlap met de thema 's van de Voedselagenda.

Paragraaf Voedselagenda EZ-begroting

Als onderdeel van de Voedselagenda, willen wij een impuls geven aan bedrijven en maatschappelijke organisaties die met veelbelovende vernieuwingen komen en daarbij ondersteuning nodig hebben. De nieuwe paragraaf Voedselagenda op de EZ-begroting is geordend op een aantal hoofdthema's (bedragen 2017; voor de

jaren daarna blijft het totaalbedrag 20 miljoen euro, maar wordt de verdeling over de thema's nog bepaald).

- Jong Leren Eten (5,7 miljoen euro), zie hiervoor de brief van de staatssecretarissen van EZ en VWS van 30 september jl.⁶
- Versterken transparantie in de voedselketen (4,3 miljoen euro). Dit betreft voorlichting en communicatie via met name het Voedingscentrum en impulsen op het gebied van ketenverantwoordelijkheid vleessector, ordening van keurmerken en de ontwikkeling van apps over herkomst van voedingsmiddelen en productiewijzen ten behoeve van de consument.
- Het ondersteunen van maatschappelijke initiatieven, zoals een Nationaal Actieplan Groente, Dutch Cuisine, de promotie van ondergewaardeerde vissoorten en publieke dialoog/debat (1,2 miljoen euro).

Belangrijk onderdeel van deze paragraaf is ook de inzet van innovatie gericht op de doelen van de Voedselagenda (8,8 miljoen euro in 2017; voor latere jaren exacte bedragen nog te bepalen). Hierbij gaat het om de volgende speerpunten.

- Met het stimuleren van starters en nieuwe concepten worden innovaties, bewegingen en netwerken in gang gezet die bijdragen aan een robuust en veerkrachtig voedselsysteem en aan duurzaam en gezond consumeren. Daarbij is energie en creativiteit nodig van buiten de sector. Belangrijk is dat koplopers ook ondersteund worden in de fase dat zij aan opschaling in de markt werken.
- De technische ontwikkelingen op het gebied van data en ICT en de inzet ervan bieden kansen voor het realiseren van een duurzaam voedsel productiesysteem. Met name wil EZ daarom inzetten op innovatie in *big data* in de voedselketen, *blockchain*, implementatie van precisielandbouw en gebruik van satellietdata.
- Investeren in nieuwe eiwitbronnen, zoals zeewieren maar ook peulvruchten, en op basis daarvan voor de consument het ontwikkelen van aantrekkelijke nieuwe producten is belangrijk voor de voedselvoorziening van de toekomst en kan ook bijdragen aan vermindering van de afhankelijkheid van eiwitimporten aan het Nederlandse verdienvermogen.
- De aardappel is tot nu toe achtergebleven in de veredelingsgroei. Er zal onder meer worden geïnvesteerd in het verbeteren van de inhoudsstoffen en de veredeling van aardappelen, relevant voor de lokale omstandigheden in Oost-Afrika.
- Een duurzaam en wendbaar landbouwproductiesysteem vereist weerbare gewassen (in verband met klimaat en nieuwe ziekten en plagen), een duurzamere gewasbescherming en een optimale, natuurlijke bestuiving. Prioriteit wordt gegeven aan het in samenwerking met stakeholders en wetenschap opstellen van een zogenoemde bestuivingsstrategie voor Nederland.

⁶ Tweede Kamer, vergaderjaar 2016 -2017, 31532, Nr. 169

Bijlage 2

Voedselagenda in uitvoering: activiteiten en resultaten van het afgelopen jaar op de verschillende thema's

1. Hoe kan voedsel meer bijdragen aan de volksgezondheid?

Voeding speelt een belangrijke rol in het leven van consumenten en bij het ontstaan van voedingsgerelateerde ziekten en overgewicht. Gezonde en vitale medewerkers zorgen voor een hogere arbeidsproductiviteit. In het algemeen kan de Nederlandse bevolking voldoende voedingsstoffen tot zich nemen door te eten volgens de Schijf van Vijf.

Voeding binnen het preventiebeleid

Dit jaar is het interdepartementaal beleidsonderzoek (IBO) Gezonde Leefstijl gepubliceerd. Dit richtte zich op tabak, alcohol en overgewicht. Vanwege de relatie tussen een gezond voedingspatroon en het voorkomen van overgewicht is leefstijlbeleid sterk verbonden met ons integrale voedselbeleid. Het kabinet geeft in haar reactie aan dat het IBO-rapport een extra motivatie is om het huidige leefstijlbeleid voort te zetten. (TK 2016-201, 32793, nr. 240). Onderdeel van dit leefstijlbeleid is het nationaal programma preventie (NPP). Jongeren op Gezond Gewicht (JOGG) is een belangrijk programma om overgewicht bij jongeren te voorkomen. Doelstelling hiervan is dat er in 2020 een aantoonbare stijging van het percentage jongeren op het gezonde gewicht bereikt is en dat één miljoen kinderen en jongeren bereikt zijn via dit programma.

Voedingsinterventies worden tot nu toe vooral ingezet ter preventie van chronische ziekten. Echter, er zijn in toenemende mate aanwijzingen dat met bepaalde (combinaties van) voedingsinterventies (en bewegen), voeding ook een bijdrage kan leveren aan klachtenvermindering bij (chronische) ziekte. De minister van VWS geeft hierom in het najaar van 2016 opdracht aan ZonMw (Zorgonderzoek Nederland) om een kennissynthese hierover uit te voeren. Doel van deze kennissynthese is om de beschikbare wetenschappelijke kennis en praktijkervaringen te verzamelen en de potentie van de inzet van voeding als complementaire interventie bij de curatieve zorg vast te stellen.

Gezonder aanbod

We zien gelukkig meer en meer initiatieven die bijdragen aan het makkelijker maken van de gezonde keuze. Verschillende supermarkten geven bijvoorbeeld op het schap met kleuren aan wat de gezondere of minder gezonde keuze van producten is, realiseren 'gezonde kassa's', stoppen met het verkopen van extreem grote portieverpakkingen of verscherpen hun beleid om marketing voor ongezonde producten richting kinderen te vermijden. De boodschap dat groente en fruit gezond zijn, wordt extra kracht bijgezet met een Actieplan Groente en Fruit vanuit de sector, dat aansluit op bestaande initiatieven en instrumenten. Zo is de groentecampagne 'Eet meer ons' van het Voedingscentrum gelanceerd en kan de sector met eigen acties gebruik maken van lopende publieke initiatieven zoals het project 'Groente, zet je tanden erin...', vanuit de aanpak van Jongeren op Gezond Gewicht (JOGG).

Zoals afgesproken in het Akkoord Verbetering Productsamenstelling blijft het bedrijfsleven inzetten op sector-brede afspraken om de hoeveelheid zout, verzadigd vet en calorieën (suikers) te reduceren. Dit wordt de komende jaren uitgebreid naar meer productcategorieën. Voor de productcategorieën waar al afspraken over zijn gemaakt, worden waar mogelijk verdergaande reducties gesteld. Op dit moment wordt onderzocht in welke sectoren en productgroepen nog grotere verbeterstappen gezet kunnen worden en waar nog technologische beperkingen zitten die opgelost moeten worden.

Tijdens het Nederlandse voorzitterschap van de EU was deze verbetering van voedingsproducten één van de speerpunten van de minister van VWS. Bij de gezamenlijk met het ministerie van EZ georganiseerde conferentie hierover is een *Roadmap for Action on food product improvement* aangenomen. Dit is gedaan door een unieke combinatie van 22 lidstaten plus Noorwegen en Zwitserland, vier Europese sectororganisaties en vier Europese gezondheidsorganisaties.⁷ Met het aannemen van raadsconclusies op 17 juni jl. is door de ministers van Volksgezondheid een versterkte gezamenlijke aanpak voor productverbetering op EU-niveau onderschreven en op de EU-agenda verankerd.

De komende tijd wordt in Europees verband en samen met het bedrijfsleven gewerkt aan voorstellen voor mogelijke criteria voor de hoeveelheden zout, verzadigd vet en toegevoegd suiker in diverse productgroepen en aan de verbeteringen van de monitoring op dit vlak. Elke lidstaat zal uiterlijk eind 2017 een nationaal plan voor productverbetering hebben. Het bereiken van 10% reductie van toegevoegde suikers in producten in 2020 is een afspraak van de lidstaten die hier onderdeel van moet zijn. De afspraken met het bedrijfsleven om de samenstelling van producten te verbeteren (minder zout, verzadigd vet en suiker) zetten we op nationaal en Europees niveau door. Aan het eind van dit jaar wordt u separaat door de minister van VWS geïnformeerd over de voortgang en ontwikkelingen van de nationale en Europese inzet op productverbetering.

Ook is door VWS en EZ een extra impuls gegeven aan de Europese aanpak van antibioticaresistentie bij zowel mensen als dieren.⁸ Alle lidstaten moeten in 2017 een nationaal 'one-health' actieplan hebben om antimicrobiële resistentie terug te dringen. De minister van VWS geeft al enige tijd – vooral ook in haar internationale contacten met landen als VS, Canada, Verenigd Koninkrijk, Zweden, China, Brazilië, Rusland en India, maar ook met de WHO - hoge prioriteit aan het bestrijden van antibioticaresistentie. Op een speciale bijeenkomst van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties op 21 september 2016 heeft de minister nogmaals op een internationale podium aandacht gevraagd voor het bestrijden van antibioticaresistentie.

⁷ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/formulieren/2016/02/22/roadmap-for-action-on-food-product-improvement>

⁸ TK: TK 2015-2106, 21501-31, nr. 406

De ontwikkeling van productinnovaties voor nieuwe, gezonde producten gemaakt van of met groenten of plantaardige eiwitten, wordt actief ondersteund via de Topsectoren en met de gerichte inzet van middelen vanuit de Voedselagenda.

Via het Nationaal Actieplan Groente en Fruit zal de boodschap dat groente en fruit gezond zijn krachtiger bij de consument onder de aandacht worden gebracht. Hiervoor zal het bedrijfsleven een plan opstellen, waarmee een ambassadeur, met steun van een regieteam, vanuit bedrijfsleven en met medefinanciering van de overheid aan de slag gaat.

In de horeca en catering wordt ook een belangrijke bijdrage geleverd om meer gezondere en duurzamere keuzes aan te bieden. Initiatieven als Dutch Cuisine en de stichting Variatie in de Keuken laten zien wat mogelijk is om het menu in de horeca gezonder en duurzamer te maken, onder andere meer groenten op het bord, kleinere porties, minder vlees en minder zoute, vette en zoete gerechten. Het belang van een gezonder aanbod in horeca en catering is groot, wij sporen deze partijen aan deze inzet door te zetten. Samen met de stichting Dutch Cuisine willen wij vanuit de Voedselagenda de beweging naar gezondere menu's in catering en horeca stimuleren en de uitvoering van de Green Deal Verduurzaming Voedselconsumptie versterken, onder meer door ondersteuning bij het opzetten en uitvoeren van een aantal specifieke projecten.

Informatievoorziening aan de consument

In het actieplan etikettering van levensmiddelen heeft de minister van VWS, mede naar aanleiding van het onderzoek door de Consumentenbond 'Gesjoemel met eten', opnieuw benadrukt dat heldere regelgeving, correcte naleving en strenge handhaving hierop essentieel zijn. De consument wil immers weten wat hij koopt en wat hij eet. De informatie moet correct en niet misleidend zijn. Ook in de komende periode is de inzet van de NVWA naast voedselveiligheid gericht op het voorkomen van misleiding en voedsel fraude.

De informatie op het etiket moet gebaseerd zijn op heldere en eenduidige regelgeving die veelal Europees wordt vastgelegd. De bescherming van de volksgezondheid staat voorop naast eerlijkheid in de handel en de keuzevrijheid voor de consument. De NVWA ziet toe op de naleving van etiketteringsverplichtingen.

Op etiketten staan, al dan niet verplicht, vaak waarschuwingen om de consument erop te wijzen dat veilig bewaren, behandelen en bereiden van bepaalde levensmiddelen essentieel is om eventuele voedselinfecties te voorkomen. In de afgelopen twee jaar heeft het Voedingscentrum met een voedselveiligheids campagne het belang van veilig bewaren, bereiden en behandelen van levensmiddelen bij de consument onder de aandacht gebracht. Continue aandacht hiervoor is nodig om dit bewustzijn niet te laten wegzakken. Ook het komend jaar volgt een nieuwe voedselveiligheids campagne. Verder wordt het verplichte waarschuwingsetiket op pluimveevlees gemoderniseerd en verkend wordt of deze verplichting kan worden verbreed naar andere vlees- en visproducten. Begin 2017 informeert de minister van VWS u over het resultaat.

Informatievoorziening via het etiket blijft, maar wij spelen ook in op ontwikkelingen die het mogelijk maken dat de consument op andere, eenvoudige manieren de juiste informatie over voeding en voedsel kan krijgen. Digitale middelen zoals apps bieden flexibiliteit en de mogelijkheid voor consumenten om naar eigen behoefte informatie te selecteren. In het actieplan etikettering van levensmiddelen heeft de minister van VWS aangekondigd dat een 'voedings-app' wordt ontwikkeld met informatie over de productsamenstelling en voedingswaarde. Met deze voedings-app kan de consument daardoor op eenvoudige wijze haar eigen (gezondere) voedingskeuzes maken (bijvoorbeeld op zout, vet, suiker of allergenen).

De minister van VWS heeft aangekondigd dat het Vinkje niet op de huidige wijze gecontinueerd gaat worden, maar dat naar een alternatieve invulling wordt gekeken. Het Vinkje wordt onvoldoende begrepen en het Vinkje staat niet op alle producten. Momenteel wordt beoordeeld of een alternatief logo naast de ontwikkeling van de voedingsapp mogelijk en nuttig kan zijn. De minister heeft hiertoe een advies gevraagd aan het RIVM. Eind van dit jaar wordt de Kamer geïnformeerd over de uitkomsten van de studie en het besluit voor een eventueel vervolg.

De staatssecretaris van EZ maakt afspraken met het bedrijfsleven om ervoor te zorgen dat via een of meerdere digitale apps informatie over herkomst van producten en wijze van productie beschikbaar komt. Consumenten moeten erop kunnen vertrouwen dat het voedsel dat zij op tafel zetten veilig en gezond is en een betrouwbare herkomst heeft. Transparantie en het nemen van verantwoordelijkheid door alle spelers in de gehele voedselketen zijn hiervoor noodzakelijk. Ketenpartijen zijn primair verantwoordelijk voor het borgen van veiligheid, integriteit en kwaliteit van hun producten.

Voor alle partijen (tot en met de consument) moet door de keten heen informatie beschikbaar en toegankelijk zijn over de samenstelling en herkomst van levensmiddelen. Voor de kwaliteit van de informatievoorziening is een goede database met alle informatie over producten cruciaal. Wij hebben het bedrijfsleven aangespoord deze informatie bijeen te brengen. Het bedrijfsleven heeft inmiddels aangegeven te werken aan een kwaliteitsslag en bundeling van de data. Wij verwachten dat hier in de komende maanden significante stappen worden gezet.

Om de transparantie binnen de voedselketen te vergroten heeft de staatssecretaris van EZ met de Alliantie Verduurzaming Voedsel (AVV) in februari 2016 onder andere afgesproken dat er een ordening van 'solide' keurmerken gerealiseerd zou worden op basis van een set van objectieve kwaliteitscriteria. Met deze keurmerken kunnen consumenten(organisaties), bedrijven en overheid duurzame voedselkeuzes maken. Milieu Centraal heeft, in overleg met stakeholders, een beoordelingssystematiek ontwikkeld. De definitieve ordening

van 'solide' keurmerken op voedselproducten is eind oktober jl. uitgebracht.⁹
Iedere twee jaar wordt een nieuwe ordening gepubliceerd.

Het Voedingscentrum

Het Voedingscentrum communiceert met betrouwbare informatie over gezonde en duurzame voeding (Schijf van Vijf). In 2016 heeft het Voedingscentrum zijn voorlichting aangepast op basis van de nieuwe Richtlijnen Goede Voeding van de Gezondheidsraad. Hierbij lag de focus op de ontwikkeling van de vernieuwde Schijf van Vijf en de introductie van het beeldmerk Schijf van Vijf. Grote groepen mensen staan hiervoor open en zijn op zoek naar betrouwbare informatie over gezond eten en handvatten voor verbetering van hun eetpatroon. In 2017 bouwt het Voedingscentrum voort op het succes van de lancering van de Schijf van Vijf en richt zich op het op maat maken van voedingsvoorlichting. Om de consument meer handvatten te bieden, zal het Voedingscentrum in de komende tijd meer praktische, op de individuele consument gerichte adviezen verstrekken. Door bijvoorbeeld visueel zichtbaar te maken hoeveel klontjes suiker in bepaalde frisdranken zitten, wordt de consument zich meer bewust van de inhoud van de producten.

In de nieuwe Schijf van Vijf wordt rekening gehouden met ecologische houdbaarheid, waardoor de samenhang van het voedselbeleid wordt versterkt. Tenslotte intensificeert het Voedingscentrum de voorlichting die is gericht op het eten van meer groenten en fruit (met de groenten-teller).

Voedseleducatie

Jong geleerd is oud gedaan: met de aanpak 'Jong Leren Eten' geven de staatssecretarissen van EZ en VWS in samenhang met het al lopende programma Gezonde School, een extra impuls aan de bewustwording over voedsel door het proeven, beleven en ervaren ervan. Door voor scholen het landelijke én lokale aanbod aan mogelijke activiteiten overzichtelijk, laagdrempelig en meer toegankelijk aan te bieden, kan het aantal scholen en leerlingen dat structureel aandacht geeft aan voedsel aanzienlijk worden vergroot. U bent hierover geïnformeerd met de brief van 30 september jongstleden.¹⁰

Een belangrijke pijler van de Gezonde School aanpak is de Gezonde Schoolkantine. In opdracht van het ministerie van VWS leert de Gezonde School brigade van het Voedingscentrum kantinehouders van scholen en sportverenigingen over gezonde voeding. Het streven is dat alle schoolkantines deelnemen aan de Gezonde Schoolkantine aanpak. Ook via het convenant JOGG wordt blijvend gewerkt aan het betrekken van meer gemeenten bij dit programma, in 2020 moet er een aantoonbare stijging van het gezonde gewicht bereikt zijn en moeten één miljoen kinderen en jongeren bereikt zijn via dit programma.

⁹ Tweede Kamer, vergaderjaar 2016 – 2017, 31 532, nr. 170.

¹⁰ TK 2016 – 2017, 31532-169

Voedselveiligheid en voedsel fraude

Tot slot is een basisvoorwaarde dat voedsel veilig moet zijn. Goede (Europese) regelgeving en stevig toezicht en effectieve handhaving beogen het huidige niveau van voedselveiligheid te behouden. Dit vergt een voortdurende inzet van het bedrijfsleven en de overheid (NVWA). De primaire verantwoordelijkheid hiervoor ligt bij het bedrijfsleven, die dit via private kwaliteitssystemen vorm kan geven. In dit verband is het van belang dat de NVWA de eerste private kwaliteitssystemen heeft geaccepteerd (zie ketenborging.nl). Met het bedrijfsleven wordt verder verkend hoe private kwaliteitssystemen en overheidstoezicht elkaar optimaal kunnen aanvullen en versterken. Binnenkort wordt u geïnformeerd over het plan NVWA 2020 en de benodigde extra impuls die hiervoor in de komende tijd noodzakelijk is.

De inzet van de NVWA op voedsel fraude is in de afgelopen periode versterkt. Onderdeel hiervan zijn de opsporing van voedsel fraude door de opsporingsdienst NVWA-IOD, de opleiding van inspecteurs om nog beter de administratie van bedrijven te kunnen onderzoeken, de verhoging van bestuurlijke boetes en een nadere verkenning met relevante partijen van wat nodig is om de eigen verantwoordelijkheid in de keten te versterken en de transparantie te verhogen.

2. Hoe kan Nederland zijn koploperspositie versterken teneinde de meest duurzame voedselproducent van de wereld te zijn?

De mondiale vraag naar voedsel zal de komende decennia nog sterk toenemen, terwijl de voedselvoorziening nu al enorm veel vraagt van de draagkracht van de aarde. Wereldwijd is de voedselproductie en -consumptie verantwoordelijk voor ongeveer een derde van alle klimaatbelasting en neemt de biodiversiteit in agrarische gebieden sterk af. Tegelijk ondervindt het voedselsysteem zelf ook de gevolgen van de klimaatverandering en de achteruitgang van de biodiversiteit, omdat hierdoor de bodemvruchtbaarheid negatief wordt beïnvloed, de waterhuishouding wordt ontregeld, natuurlijke ziekte- en plaagwering achteruit gaat, bestuiving van gewassen problematisch wordt en het bestaande voedselsysteem onder druk komt te staan. De landbouw kan echter ook oplossingen bieden voor het beperken van klimaatverandering bij een sterk groeiende voedselproductie en -consumptie.

In de onlangs uitgebrachte *Balans voor de Leefomgeving* schrijft het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) dat de ammoniakuitstoot, de verontreiniging van oppervlaktewater en de hoeveelheid gewasbeschermingsmiddelen dermate hoog blijven dat het halen van de doelen van natuur- en waterkwaliteit vrijwel onmogelijk is. De Nederlandse landbouwsector is per eenheid product milieuefficiënt, maar loopt door de omvang en aard van de landbouwproductie tegen milieugrenzen aan. De grensoverschrijdende ecologische voetafdruk van de sector blijft hoog; de afname van de milieudruk in Nederland stagneert. Tegelijkertijd staat de inkomenspositie en het financieringsmechanisme van boeren steeds meer onder druk.

De productie en consumptie van voedsel vindt plaats in een open, internationale omgeving. In de recente exportbrief¹¹ heeft de staatssecretaris van EZ nieuwe accenten voor het exportbeleid aangegeven: de export van agrarische producten zal sterker gericht worden op unieke, hoogwaardige en onderscheidende producten die duurzaam tot stand gebracht zijn. Nederland streeft ernaar op duurzame wijze grondstoffen te betrekken en haar agrarische productie en agrokennis en -innovatie wereldwijd te blijven exporteren. Het versterken van het verdienvermogen van de agrofood-sector in een internationale context waarin doorgaans lagere standaarden op het gebied van milieu en dierenwelzijn worden gehanteerd dan we in Nederland gewent vinden, is en blijft een kernopdracht voor het voedselbeleid.

Uw Kamer wordt op korte termijn separaat geïnformeerd over het thema duurzame veehouderij, als reactie op het advies van de SER *Versnelling duurzame veehouderij* van 25 oktober jl. De ambitie van het kabinet is een veehouderij waar de risico's voor de volksgezondheid goed beheerst zijn, en het dierenwelzijn centraal staat, duurzaam geproduceerde grondstoffen en duurzame energie worden gebruikt, emissies naar het milieu vergaand zijn verminderd zodat wordt voldaan aan de (Europese) milieudoelen, en de overlast voor de omgeving en de samenleving tot een minimum is teruggebracht.

Klimaat en energie

Het klimaatakkoord van Parijs heeft mondiale afspraken vastgelegd over onder meer het terugdringen van de uitstoot van broeikasgassen. Deze worden in de komende jaren doorvertaald naar nationaal niveau. Voor de agrofoodsector in Nederland betekent dit de uitdaging om te komen tot verdergaande innovatie en het klimaatvriendelijker maken van de voedselketens. Dit vraagt maatregelen op het primaire bedrijf en in de rest van de keten, en een ander consumptiepatroon met een hierbij passend verdienmodel. Door de opname van landgebruik en bossen in de recente wetgevende voorstellen van het EU-klimaatpakket, kunnen maatregelen door de landbouw, zoals het vastleggen van koolstof in de bodem, afrekenbaar gaan bijdragen aan de reductie van CO₂-uitstoot.

De staatssecretaris van Economische Zaken verwacht van de land- en tuinbouw ambitieuze plannen en acties in de eigen sectoren en ketens. Bezien wordt hoe deze kunnen worden gefaciliteerd, onder meer via kennis- en innovatiegelden vanuit de topsectorenaanpak. Met de glastuinbouwsector zijn afspraken gemaakt over de reductie van CO₂-uitstoot in 2020 en het integrale pakket maatregelen waarmee dit kan worden behaald. De ontwikkelde kennis, teelt- en kasconcepten en systeeminnovaties, bieden kansen, ook internationaal. De al eerder ingezette energietransitie in de glastuinbouw zal ook de komende jaren voortvarend doorgezet worden met als doel om in 2050 klimaatneutraal te kunnen produceren. Daarnaast verkent EZ wat nodig is om de overige primaire landbouwsectoren al in 2030 energieneutraal te laten opereren, waarna zij zo mogelijk netto energieleverend kunnen worden.

¹¹ TK 2016-2017, 33625, nr. 227

De klimaatafspraken zullen vooral een uitdaging betekenen voor de veehouderij waar verdere reductie van de uitstoot van broeikasgassen (methaan en lachgas) noodzakelijk is. Op de recent gehouden Nationale Klimaattop presenteerde de 'Duurzame Zuivelketen' (een gezamenlijk initiatief van NZO en LTO) haar voornemen om, ondanks de forse groei in de sector, te werken aan 20% reductie van CO₂-uitstoot in 2020 ten opzichte van 1990. Na 2020 wil men naar stevigere doelen.

De Nederlandse levensmiddelensector (FNLI) legde tijdens deze Top samen met leden, ketenpartners en stakeholders de basis voor een klimaatactieplan. Als energie-intensieve sector zal men zelf de omslag moeten maken en de CO₂-emissie vergaand moeten beperken bij zowel het eigen energieverbruik als in transport en logistiek van voedsel. De energieagenda die door de minister van EZ naar uw Kamer wordt gezonden, zal hierop in algemene zin nader ingaan. Verder heeft de voedselverwerkende industrie ook een belangrijke regierol bij de transitie in de hele keten: van klimaatbewuste productie en grondstoffenbeleid tot klimaatbewuste consumptie. De staatssecretaris van EZ zal met hen in gesprek gaan om te komen tot een dergelijke ketenaanpak.

Een actueel voorbeeld van innovatie uit het oogpunt van adaptatie (aanpassing aan de klimaatverandering) is het onlangs benoemde 'nationaal icoon' van de van recycled papier gemaakte afbreekbare Growboxx® plant cocoon. Met deze technologie kunnen gebieden die worden geteisterd door droogte, hitte en erosie worden beplant met minder waterverbruik tot wel 90% en kan de planter bovendien een productieve boom in combinatie met groenten beplanten. Ervaringen en kennis als deze kunnen worden benut op internationaal vlak, bijvoorbeeld via projecten in ontwikkelingslanden via het mondiale netwerk 'Climate Smart Agriculture'.

Ecologisch houdbare voedselproductie

Biodiversiteit en ecologische systemen zijn onmisbare hulpbronnen voor voedselproductie. Zo zijn bestuivers en een gezonde bodem van cruciale betekenis voor de landbouw. Voor een ecologisch houdbare voedselproductie is een landbouwbedrijfsvoering nodig waarin een zorgvuldige omgang met natuur en biodiversiteit geïntegreerd is: een natuurinclusieve landbouw. In de praktijk worden dan de positieve effecten van natuur op de bedrijfsvoering optimaal benut en de negatieve effecten van de bedrijfsvoering op de natuur zo klein mogelijk gemaakt.

Voorbeelden zijn het gebruik van natuurlijke plaagbestrijders en natuurlijke ziekte- en plaagwering in de bodem in plaats van chemische gewasbeschermingsmiddelen, het stimuleren van natuurlijke bodemvruchtbaarheid in plaats van het gebruik van kunstmest, het aantrekken van wilde bestuivende insecten door bloemenranden, landbouwhuisdieren ruimte geven om hun natuurlijk gedrag te vertonen, het waterbergend en vocht leverend vermogen van de bodem optimaliseren, het gebruik van een kruidenrijk mengsel in het voer van koeien om de weerstand van de dieren te verhogen en agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Door het vastleggen van CO₂ in de bodem kan bovendien een bijdrage aan de realisatie van klimaatdoelstellingen worden geleverd. In dialoog met stakeholders zal de staatssecretaris van EZ bezien hoe een duurzaam bodembeheer verder gestimuleerd kan worden en wat er voor nodig is om kansen in de komende periode te verzilveren.

Wij zetten in op het versnellen van verduurzaming van de gewasbescherming, onder meer door het uitvoeren van acties uit de maatschappelijke dialoog met stakeholders van februari jl. en de Green Deal Groene Gewasbeschermingsmiddelen. In 2018 zal dit hebben geleid tot een versnelde beschikbaarheid van laag-risicomiddelen op de markt.

Bestuivers van gewassen en planten hebben een cruciale rol in de productie van ons voedsel. Zij zorgen onder meer voor een grotere opbrengst van de door Nederlandse tuinders geteelde gewassen en daardoor voor efficiëntere productie van voedsel en een hogere kwaliteit. Zonder bestuiving zou de oogst 40% kleiner zijn, zo blijkt uit onderzoek. Daarom geeft de staatssecretaris van EZ op het onderdeel innovatie binnen de Voedselagenda prioriteit aan het in samenwerking met stakeholders en wetenschap opstellen van een zogenoemde bestuivingsstrategie voor Nederland. Het gaat om een aanpak die zich richt op duurzame gewasbescherming, nieuwe agrarische landschapsinrichting om biodiversiteit te stimuleren (zoals bloemen- en akkerranden) en op het stimuleren van een optimale imkerpraktijk (voor de honingbij).

De bedoeling is dat in meer EU-landen en ook mondiaal aan een dergelijke strategie wordt gewerkt, waarbij Nederland tot de voortrekkers behoort. Nederland lanceert in december 2016 op de tweejaarlijkse vergadering van de leden van het Biodiversiteitsverdrag een 'Pollinators Coalition' van internationale koplopers op dit gebied. In 2030 zijn de populaties bestuivers in Nederland duurzaam beschermd.

Een belangrijke ontwikkeling betreft de aanpak van landbouw- en natuurgronden die gedegradeerd zijn doordat de ecologische functies van het landschap sterk achteruit zijn gegaan. Een voorbeeld hiervan zijn de activiteiten van *Commonland*, die door EZ worden ondersteund: landschapsherstel met een business case.

Circulaire voedsel economie

Het hoofdstuk 'Biomassa en voedsel' van het rijksbrede programma Circulaire economie gaat in op de relatie tussen circulaire economie en voedsel. Op verzoek van EZ heeft het Planbureau voor de Leefomgeving onderzocht wat er nodig is om de voedselketen meer circulair te maken. In het rapport *Voedsel voor de circulaire economie* identificeert het PBL hiervoor de volgende voorwaarden: duurzaam gebruik van hulpbronnen in Nederland en daarbuiten en optimaal gebruik van voedsel en reststromen.

Zoals aangekondigd in het programma neemt het kabinet het initiatief om te komen tot een grondstoffenakkoord met maatschappelijke partners. Dit akkoord zal verder worden uitgewerkt in transitieagenda's. In de aanloop naar een transitieagenda voor 'Biomassa en voedsel' zal met relevante partijen binnen de voedselketen worden verkend welke mogelijkheden er verder nog zijn om een circulair voedselsysteem te bevorderen. De aandachtspunten die PBL noemt in haar rapport zullen bij de gedachtevorming hierover betrokken worden.

Het vraagstuk van voedselverspilling en -verliezen wordt binnen de context van circulaire economie opgepakt. De Europese Commissie heeft dit onderwerp opgenomen in de Mededeling over de circulaire economie van 2 december 2015 en een actieplan gepresenteerd. Verder heeft de Europese Commissie een stakeholdersplatform opgericht waar gesproken gaat worden over verdere maatregelen voor de reductie van voedselverspilling en -verliezen.

Juni 2016 zijn onder Nederlands voorzitterschap de Raadsconclusies over voedselverliezen en -verspilling aangenomen (ST 10730/16). De discussie over voedselverspilling en -verliezen is met deze EU-aanpak verbreed naar de raakvlakken met landbouwbeleid, voedselzekerheid en ontwikkelingssamenwerking. Nationaal zetten wij deze Raadsconclusies om in de volgende actielijnen: 1. Monitoring, 2. Stimuleren van innovatie via de topsectoren Agri&Food en Tuinbouw en Uitgangsmaterialen, 3. Consumentenvoorlichting, 4. Verbetering begrip en regelgeving rondom houdbaarheidsdata, 5. Stimuleren van voedseldonatie, en 6. Europese en mondiale agendering. Op elk van de genoemde actielijnen pleegt het kabinet concrete inzet, zoals weergegeven in diverse brieven aan uw Kamer.¹² Hiermee is aan motie 25132-932 voldaan.

Organisatie van de voedselketen

De voedselketen bestaat uit groot aantal relatief kleine aanbieders in de vorm van boeren en tuinders en een beperkt aantal afnemers uit de levensmiddelenindustrie en detailhandel. Voor bepaalde producten zijn boeren en tuinders prijsnemer. Meer samenwerking met het oog op innovatie en duurzaamheid tussen producenten kan helpen de verkoopmacht van aanbieders te vergroten en daardoor de positie van de boer in de keten te versterken. Ook de overheid kan

¹²In de brief aan uw Kamer van 18 augustus 2016 (Kamerstukken II 2015-2016, 31 532 nr. 165) en de brief van 19 oktober 2016, Tweede Kamer 2015-2016, 33625, nr. 233 zijn de meest recente ontwikkelingen en acties op dit vlak gemeld.

een steuntje in de rug geven: zo heeft de staatssecretaris van EZ het traditionele kwekersrecht van telers verdedigd tegen het oprukkende octrooirecht in de plantenveredeling.

Zeer onlangs presenteerde oud-minister Veerman de bevindingen van de Agricultural Markets Task Force (AMTF). Het rapport bevat aanbevelingen ter verbetering van de positie van de Europese boer in de voedselketen. De aanbevelingen pleiten onder meer voor meer markttransparantie, het faciliteren van het gebruik van risicobeheersinstrumenten, het afdwingbaar maken van geschreven contracten, betere toegang voor de producent tot financiële middelen, kaderregelgeving om oneerlijke handelspraktijken tegen te gaan en het versterken van de samenwerking onder landbouwers door de regels van producentenorganisaties en die van EU-mededingingsregels te verduidelijken. Bezien zal worden of dit aanknopingspunten oplevert voor nieuw beleid dat agrarische markten kan stabiliseren.

Het kabinet heeft vorig jaar in zijn reactie op het WRR voedseladvies aangegeven dat de minister van EZ de *Beleidsregel Mededinging en Duurzaamheid* wil aanpassen om daarmee ruimte te bieden aan duurzaamheidsinitiatieven. Inmiddels is een nieuwe Beleidsregel gepubliceerd.¹³ Verder heeft de minister van EZ aangekondigd dat hij een wetsvoorstel zal opstellen waarmee duurzaamheidsinitiatieven algemene gelding gegeven kan worden.¹⁴ Duurzaamheidsinitiatieven kunnen hierdoor naar verwachting vaker doorgang vinden.

Duurzame voedselconsumptie.

Ook in de samenleving wordt steeds meer onderkend dat de consumptie van vlees en zuivel een fors beslag op het klimaat legt. Veel mensen willen vanwege gezondheids- en/of duurzaamheidsmotieven minder vlees en zuivel en meer plantaardig eten. Door verandering van voedingspatronen kan een belangrijke slag in de verduurzaming van de voedselconsumptie gemaakt worden: meer consumptie van groente en fruit, minder dierlijke eiwitten, meer eten van het seizoen en minder producten die van ver worden aangevoerd. Er is naast een vraagstimulering (bewustwording) bij de consument behoefte aan nieuwe smakelijke en aantrekkelijke producten die aan deze vraag tegemoet komen en deze vraag verder kunnen vergroten.

Een samenwerkingsverband van aanbieders, producenten en leveranciers van duurzame plantaardige eiwitproducten en relevante kennispartners heeft deze zomer het initiatief genomen voor een 'Green Protein Alliance' (GPA), die zich als doel heeft gesteld de consumptie van plantaardige eiwitten omhoog te brengen. Het ministerie van EZ geeft in de beginfase financiële ondersteuning en neemt actief deel aan de GPA. Om de consument aan te moedigen meer plantaardige producten te consumeren, zijn nieuwe, innovatieve initiatieven nodig, waarbij de focus ligt op regionaal geproduceerde plantaardige eiwitten, verwerkt in nieuwe

¹³ [Staatscourant van 5 oktober 2016](#)

¹⁴ [Tweede Kamer, 2015-2016, 30196-463](#)

aansprekende voedselproducten die via korte en transparante ketens hun weg vinden naar de consument. Vanuit de intensivering Voedselagenda zullen MKB'ers met een SBIR (Small Business Innovation and Research Programme) worden aangemoedigd hun idee op haalbaarheid te toetsen en door te ontwikkelen tot een marktrijp product. Daarnaast werken bedrijfsleven, NGO's en de rijksoverheid aan een IMVO-convenant duurzame eiwitten.

De Alliantie Verduurzaming Voedsel (AVV) stelt zich ten doel dat al het voedsel dat via supermarkten, horeca of catering aan de Nederlandse consument wordt aangeboden steeds duurzamer wordt geproduceerd en gedistribueerd aan de hand van de negen verduurzamingsthema's van de AVV. Verduurzaming van de vleesketen is een speerpunt voor de Alliantie, naast die van groente- en fruitsectoren. Voor de productgroep AGF en vlees zijn de prioriteiten (zogenoemde 'hotspots') voor verdere verduurzaming vastgesteld, voor andere productgroepen zal dit eveneens gebeuren. De Monitor duurzaam voedsel liet in 2015 wederom een stijging zien in de bestedingen aan duurzaam voedsel.

Het vergroten van transparantie kan de verduurzaming in de voedselketen aanjagen. De beschikbaarheid van informatie, bijvoorbeeld via keurmerken, kan consumenten en producenten stimuleren naar een hogere standaard toe te werken. Informatie over de herkomst van producten en de productiewijze maakt de consument beter bewust waar het eten vandaan komt en geeft de producent een gezicht. Informatie over de 'true price' geeft alle ketenpartijen tot en met de consument inzicht in de externe effecten van aankopen en maakt voor producenten de kwetsbaarheden in het productieproces inzichtelijker. Op al deze terreinen zijn belangrijke ontwikkelingen gaande. Het onderzoek over *true pricing* zal binnen enkele maanden verschijnen.

Samengevat luidt het antwoord op de vraag hoe Nederland zijn koplopperspositie kan versterken daarmee: door meer onderscheidend te zijn op kwaliteit en duurzaam produceren en daar de export ook sterker op te richten, door te blijven innoveren, de kennisbasis te behouden en te zorgen dat het onderwijs is ingericht op de toekomst, en door omstandigheden te creëren waardoor verschillende productiesystemen in Nederland naast elkaar bestaan en van elkaar kunnen leren (duurzaam intensief, naast biologisch en natuurinclusief).

Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

De Europese Commissie zal met een Mededeling komen over de toekomst van het GLB. In de aanloop naar deze discussie hierover in de Landbouwraprad wordt de gedachtenvorming over een omslag naar een landbouw- en voedselbeleid mede gevoed door waardevolle bijdragen van verschillende kennisinstellingen. Wageningen Economic Research (voorheen LEI) heeft in opdracht van de staatssecretaris van EZ verschillende scenario's in beeld gebracht. In aanvulling daarop heeft Wageningen Economic Research het position paper 'Towards a Common Agricultural and Food Policy' uitgebracht. Daarin worden interessante aanbevelingen gedaan voor een omslag naar een beleid waarin voedsel en consument meer centraal komen te staan.

3. Hoe borgen we dat het voedselsysteem voldoende veerkrachtig is om schokken op te vangen?

Onze voedselvoorziening is kwetsbaar voor geopolitieke, economische en klimatologische schokken. Het is belangrijk een goed zicht te hebben welke wereldwijde trends en ontwikkelingen handelsstromen beïnvloeden en welke consequenties die trends kunnen of zouden moeten hebben voor het handelsbeleid maar ook voor onze inzet op het beleid voor kennis en ontwikkelingssamenwerking hier en elders in de wereld. Op korte termijn verwachten wij over deze vragen een studie van het Den Haag Centrum voor Strategische Studies (HCSS). Naar de 'robuustheid' van het voedselsysteem zijn de afgelopen jaren meer onderzoeken uitgevoerd. Wij zullen op basis hiervan nader bezien hoe de kwetsbaarheid in de voedselvoorziening binnen de EU zo nodig kan worden verminderd, waar voor de voedselvoorziening kansen en risico's zijn en hoe wij hierop beter kunnen anticiperen.

Natural Capital Protocol

Uitgangspunt voor Nederland hierbij is dat wij op duurzame wijze grondstoffen willen kunnen blijven betrekken en onze agrarische productie en agrokennis wereldwijd willen blijven inzetten. Een mooi aanknopingspunt hiervoor vormt het recent gepubliceerde *Natural Capital Protocol* met de bijbehorende Sector Guide Food & Beverages.¹⁵ Met behulp van dit kader kan inzichtelijk worden gemaakt wat de belangrijkste afhankelijkheden en impacts van bedrijven in de voedingsmiddelensector zijn. Momenteel werken partners uit het Nederlandse bedrijfsleven aan een doorvertaling hiervan voor MKB-bedrijven in de levensmiddelenbranche, gericht op praktische handvatten. De eerste resultaten hiervan zullen in november van dit jaar worden gepresenteerd op een internationale conferentie in Den Haag.¹⁶

Regionale teelt en afzet van eiwitgewassen

In de brief aan uw Kamer van de staatssecretaris van Economische Zaken van 19 mei 2016¹⁷ is uitgebreid ingegaan op de regionale teelt en afzet van eiwitgewassen (antwoord 83). Algemeen blijkt het lastig om vanuit de goede initiatieven die er nu zijn, vaak op lokale schaal, tot betekenisvolle marktinnovaties te komen in de hele keten. De Green Deal Soja in Nederland is van start gegaan met als doel het vormen van een nieuwe keten, inclusief de afzet van Nederlandse soja en de verdere ontwikkeling en verspreiding van kennis om de gewassen en productie hiervan verder te kunnen optimaliseren. De Green Deal Soja is gericht op het realiseren van een schaa sprong van de huidige paar honderd hectare naar een productieareaal voor soja van minimaal 10.000 hectare per jaar.

¹⁵ Het Natural Capital Protocol is een gestandaardiseerd kader waarmee bedrijven hun afhankelijkheid van en impact op natuurlijk kapitaal inzichtelijk kunnen maken. Het is voor en door bedrijven ontwikkeld en onder meer voor de voedingsmiddelensector verder geconcretiseerd in een sectorhandreiking. Zie: naturalcapitalcoalition.org/protocol

¹⁶ De conferentie Natural Capital: Let's talk business (23-25 november 2016) is een initiatief van Platform Biodiversiteit, Ecosystemen en Economie. Dit platform is een samenwerking tussen VNO-NCW en IUCN Nederlands Comité, ondersteund door het Ministerie van Economische Zaken.

¹⁷ Tweede Kamer, vergaderjaar 2015 – 2016, 31532 -162.

Veredeling en biotechnologie

Op het vlak van innovaties in de (landbouw)biotechnologie gaan de mondiale ontwikkelingen razendsnel. Recent ontving de staatssecretaris van EZ een brief van de Eurocommissaris van SANTÉ, waarin hij meldt dat hij het 'wetenschappelijk adviesmechanisme' (breed onafhankelijk wetenschappelijk advies van hoge kwaliteit) vraagt om een nota in de eerste helft van 2017 over nieuwe technieken in de plantenteelt, dierhouderij en bij bepaalde agro-food-toepassingen. De Commissaris geeft aan dat dit onderdeel is van een brede reflectie over hoe de EU voordeel kan halen uit innovatie in de voedings- en landbouwsector, en tegelijkertijd kan zorgen voor een hoge mate van bescherming van de menselijke en dierlijke gezondheid en van het milieu. Hij schrijft tevens een openbaar debat met alle belanghebbenden noodzakelijk te vinden om het vertrouwen van de burger in het veilige gebruik van moderne biotechnologie te versterken en dit debat in de loop van 2017 op gang te brengen. Wij steunen dit van harte en zullen onze bijdrage hieraan leveren. Overigens is het daarnaast van groot belang dat er op korte termijn duidelijkheid komt over de toepassing van nieuwe plantveredelings technieken in relatie tot de regelgeving voor genetisch gemodificeerde organismen.

Voedselzekerheid

Het beleid voor de internationale inzet op de Global Goals is verwoord in de brief aan uw Kamer *Nederlandse inzet voor wereldwijde voedselzekerheid* van november 2014. Deze inzet is complementair aan het voedselbeleid, met focus op het uitbannen van honger, ondervoeding en duurzame ontwikkeling van de lokale kleinschalige voedsellandbouw. Onlangs bent u geïnformeerd over de voortgang¹⁸. Het kabinet heeft daarbij aangegeven dat zij het Nederlandse bedrijfsleven wil faciliteren om een bijdrage te leveren aan het uitbannen van honger en ondervoeding in ontwikkelingslanden.

Lokaal voedselbeleid

Wereldwijd, maar ook in de EU en in Nederland stellen steden zich steeds actiever op ten aanzien van de vormgeving en werking van het grootstedelijke voedselsysteem. Streekproducten, stadslandbouw en allerlei andere vormen van 'ketenverkorting' zijn sterk in opkomst. We zien interessante pioniersacties, misschien nog beperkt in omvang, maar met een belangrijk signaal: van 'Brood uit de zee' (gezouten met Oosterschelde water (met zoutreductie) en gebakken van lokaal geteelde tarwe) tot 'Herenboeren' (waar huishoudens in een coöperatie gezamenlijk bepalen welke producten voor hen door een boer worden geproduceerd en/of geteeld) en Meat.nl (een netwerk bedoeld om de ontwikkeling en afzet van duurzame vleesconcepten te versnellen).

Steden kunnen een belangrijke rol spelen bij het ontwikkelen en in de praktijk brengen van integraal voedselbeleid. Tegen deze achtergrond hebben twaalf steden het initiatief genomen om samen met de ministeries van EZ en BZK en samen met hun partners uit het bedrijfsleven een City Deal 'Voedsel op de

¹⁸ TK 2016-2017, 33625, nr. 233

Stedelijke Agenda' te ontwikkelen. In dit verband: de Floriade 2022 heeft als thema *Feeding the city*.

4. Kennis en Innovatie

Ook in de Nationale Wetenschapsagenda, waarin de nationale prioriteiten op wetenschappelijke kennisontwikkeling zijn neergelegd, is volop aandacht voor voedsel. In dit kader is met brede betrokkenheid van kennisinstellingen en bedrijfsleven de route 'Duurzame productie van gezond en veilig voedsel' opgesteld. Veel betekenis hebben ook systeeminnovaties die binnen specifieke ketens van de grond komen, zoals de melkveehouderij (Courage) en de glastuinbouw (Sign).

De projecten die in de Topsector Agri&Food worden uitgevoerd binnen de roadmaps Consument en Keten, Hoogwaardige producten, Voeding&Gezondheid en Voedselveiligheid sluiten vooral aan op het onderdeel volksgezondheid uit de voedselagenda. De versterking van een ecologisch, duurzaam en klimaatbestendig voedselsysteem vindt vooral plaats met de projecten uit de roadmaps Duurzame Veehouderij en Robuuste Plantaardige productie. Aan een robuust en veerkrachtig voedselsysteem wordt vooral gewerkt met projecten uit de roadmaps Biobased Economy, Hoogwaardige producten en High Tech to Feed the World. De maatschappelijke uitdagingen zijn bij de Topsector Tuinbouw en Uitgangsmaterialen vertaald in vijf thema's, passend in de prioriteiten van de voedselagenda. Om baanbrekende innovaties mogelijk te maken, die voor een groot deel van nieuwkomers komen, is dit najaar een call opengesteld om te komen tot een Seed Capital fonds dat starters in innovatieve voedselproductie en voedselproducten ondersteunt.

Wageningen Research heeft een sterke positie als onderzoeksorganisatie voor agro, biobased, natuur en voeding & gezondheid. Door het verplaatsen van het onderzoek van voedsel (technologie), voeding en gezonde voeding van TNO naar Wageningen Research ontstaat een nog sterker Nederlands onderzoekscentrum voor voedselinnovatie. Ook industriële partijen, recent Unilever, besluiten om hun R&D-activiteiten op het gebied van voedsel over te brengen naar de campus van Wageningen UR. Dit zal een bundeling en versterking geven van het innovatie-ecosysteem op de campus. Een voorbeeld van samenwerking tussen de industrie en wetenschap is de beoogde oprichting van het Advanced Research Centre Sustainable Food. Dit centrum richt zich op innovaties in duurzame, gezonde en veilige voedselproductie. De gemeente Ede, een aantal levensmiddelenbedrijven en Wageningen Universiteit werken aan de realisatie van het World Food Center (WFC). Het WFC wordt een centrum voor bedrijven, consumenten en kennisinstellingen waar nieuwe ontwikkelingen op het gebied van voedselonderzoek en innovaties worden getoond.

Voor een duurzaam voedselsysteem zijn mensen nodig met de juiste kennis, vaardigheden en gedrag. De staatssecretaris van EZ heeft in oktober 2016 met circa 40 partijen de ontwikkelagenda groen onderwijs getekend. Deze agenda

bevat afspraken over de bijdrage die het onderwijs - als instrument voor beleid - kan leveren aan een duurzaam voedselsysteem.

In navolging van de WRR schreef het kabinet in de reactie op het advies *Naar een voedselbeleid* het gewenst te vinden de belangen die rond voedsel spelen integraal te wegen en meer focus aan te brengen in het beleid langs de lijnen volksgezondheid, ecologische houdbaarheid en robuustheid. Een integraal voedselbeleid gaat daarbij uit van een aanpak vanuit het perspectief van het gehele voedselsysteem. De maatschappelijke opgaven die rond voedsel spelen staan hierbij centraal.